

Inleiding in de pedagogiek

Annemarie Becker

Ilknur Acikgoz

Chantal Carrilho

2026

>g uitgeverij
van gorcum

© 2026, Uitgeverij Van Gorcum BV, Assen.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

All rights reserved. No text & datamining.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

NUR 847

ISBN folio 9789465070308

ISBN ebook 9789465070605

Eerste druk 2012

Tweede, herziene druk 2014

Derde, herziene druk 2018

Vierde, herziene druk 2021

Vijfde, herziene druk 2026

Fotoverantwoording:

Unsplash: Chris Hardy (p. XII), Lucas Favre (p. 4), Tamara Govedarovic (p. 38),

Rashid Sadykov (p. 146), Fabian Centeno (p. 170), Osarugue Igbinoba (p. 174),

Asal Mshk (p. 216), Peyman Shojaei (p. 228), Dhruv Saran Mehra (p. 240).

Shutterstock: Evgeny Atamanenko (p. 82), Dmytro Zinkevych (p. 116), Prostock-studio (p. 194).

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie: Redactiebureau Marita Weener, Bovensmilde

Grafische verzorging: LINE UP boek en media bv, Groningen

Omslagontwerp: Viesrood, Zwolle

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Inhoud

Voorwoord	IX
Leeswijzer	XI

DEEL 1	De opvoedkundige benadering	1
---------------	------------------------------------	----------

Hoofdstuk 1	Het begrip opvoeding	5
1.1	Inleiding	6
1.2	Beschrijving van het begrip pedagogiek	6
1.3	De vier basisdimensies van opvoeden	7
1.3.1	Ondersteuning bieden	8
1.3.2	Instructie geven	13
1.3.3	Controle uitoefenen	15
1.3.4	Grenzen stellen	19
1.4	Pedagogische opvoedingsdoelen	22
1.5	Opvoeden als circulair proces	24
1.6	Materiële en emotionele opvoeding	26
1.6.1	Materiële opvoeding	27
1.6.2	Emotionele opvoeding	29
1.7	Geestelijke en sociale vorming van het kind	30
1.7.1	Geestelijke vorming	30
1.7.2	Sociale vorming	33
1.8	Samenvatting	35
1.9	Verwerkingsopdrachten	36
Hoofdstuk 2	De ouder en het kind	39

2.1	Inleiding	40
2.2	De opvoedingsrelatie	40
2.3	Ontwikkelingsfasen, ontwikkelingstaken en opvoedingsopgaven	45
2.3.1	Baby-/peutertijd (0 tot 2 jaar)	47
2.3.2	Peuter-/kleutertijd (2 tot 4 jaar)	50
2.3.3	Basisschoolperiode (4 tot 12 jaar)	54

2.3.4	Adolescentieperiode (12 tot 18 jaar)	60
2.4	Opvoeding en de seksuele ontwikkeling van het kind	65
2.5	Communicatiepatronen in het gezin: onderhandelings- en bevelshuishouden	68
2.5.1	Bevelshuishouden	68
2.5.2	Onderhandelingshuishouden	71
2.6	De invloed van de persoonlijkheid van de ouder	73
2.7	Draagkracht en draaglast van het gezin	75
2.8	Samenvatting	77
2.9	Verwerkingsopdrachten	81

Hoofdstuk 3 Het opvoedproces **83**

3.1	Inleiding	84
3.2	Het socialisatieproces	84
3.3	De verschillende opvoedingsmilieus	86
3.3.1	Het gezin	86
3.3.2	De school	88
3.3.3	De maatschappij	90
3.3.4	De invloed van technologische ontwikkelingen binnen de opvoedingsmilieus	92
3.4	Gezinssamenstelling	97
3.5	Gezinstypen	98
3.5.1	Loszandgezin	99
3.5.2	Kluwengezin	100
3.5.3	Half-open/half-gesloten gezin	101
3.6	Opvoedingsstijlen	102
3.6.1	De autoritaire opvoedingsstijl	104
3.6.2	De autoritatieve of democratische opvoedingsstijl	106
3.6.3	De toegeeflijke of permissieve opvoedingsstijl	107
3.6.4	De verwaarlozende opvoedingsstijl	109
3.7	Ouderlijk gezag versus opvoedingsmacht	111
3.8	Samenvatting	112
3.9	Verwerkingsopdrachten	114

Hoofdstuk 4 Problemen in de opvoeding **117**

4.1	Inleiding	118
4.2	Problematische opvoedingssituatie	118
4.3	Invloed van ingrijpende gebeurtenissen in het leven van het kind	120
4.4	Kindermishandeling	124

4.4.1	Psychische mishandeling en verwaarlozing	126
4.4.2	Fysieke mishandeling en verwaarlozing	127
4.4.3	Münchhausen-by-proxysyndroom / PCF-FDP	128
4.4.4	Seksuele kindermishandeling	129
4.5	Beschermende en bedreigende factoren	130
4.5.1	De kenmerken in het model beschermende en bedreigende factoren	132
4.6	Signalering van een problematische opvoedingssituatie	135
4.7	Samenvatting	137
4.8	Verwerkingsopdrachten	139
	Bijlage 1 bij hoofdstuk 4 Signaleringslijst voor het herkennen van kindermishandeling	142

Hoofdstuk 5	Hulpverlening bij opvoedingsproblemen	147
--------------------	--	------------

5.1	Inleiding	148
5.2	Jeugdhulpverlening en de rechten van het kind	148
5.3	Opvoedingsondersteuning en ambulante hulpverlening	151
5.4	Hulpverlening in de semiresidentiële instelling	160
5.5	Hulpverlening in de residentiële instelling	162
5.6	Samenvatting	165
5.7	Verwerkingsopdrachten	166

DEEL 2	De pedagogische benadering	171
---------------	-----------------------------------	------------

Hoofdstuk 6	Ontstaansgeschiedenis van de pedagogiek	175
--------------------	--	------------

6.1	Inleiding	176
6.2	Het empirisme en rationalisme in de zeventiende eeuw	176
6.3	De Verlichting in de achttiende eeuw	177
6.4	Pedagogiek in de negentiende eeuw	178
6.4.1	De Romantiek	179
6.4.2	De reformpedagogiek	179
6.5	Pedagogiek als academische wetenschap in Nederland	180
6.6	Pedagogische stromingen in de twintigste eeuw	183
6.6.1	De geesteswetenschappelijke of personalistische pedagogiek	183
6.6.2	De empirisch-analytische pedagogiek	187
6.6.3	De kritisch-emancipatorische pedagogiek	190
6.7	Samenvatting	190
6.8	Verwerkingsopdrachten	192

Hoofdstuk 7 Pedagogiek en psychologie 195

7.1	Inleiding	196
7.2	De relatie tussen pedagogiek en ontwikkelingspsychologie	196
7.3	De behavioristische benadering in de pedagogiek	201
7.3.1	De klassieke conditionering in de pedagogiek	203
7.3.2	Toepassing van de operante conditionering in de pedagogiek	205
7.4	De cognitieve leertheoretische benadering in de pedagogiek	207
7.4.1	De sociaal-cognitieve leertheorie	208
7.5	Samenvatting	210
7.6	Verwerkingsopdrachten	212

Hoofdstuk 8 De humanistische benadering 217

8.1	Inleiding	218
8.2	De humanistische psychologie	218
8.3	Verklaring van de basisbehoeften	219
8.4	Zelfverwerkelijking/zelfactualisatie	221
8.5	Samenvatting	224
8.6	Verwerkingsopdrachten	226

Hoofdstuk 9 Pedagogiek en sociologie 229

9.1	Inleiding	230
9.2	Pedagogiek vanuit sociologisch perspectief	230
9.3	Culturele beleving van de opvoeding in sociologisch perspectief	236
9.4	Samenvatting	237
9.5	Verwerkingsopdrachten	239

Hoofdstuk 10 De systeemtheoretische benadering 241

10.1	Inleiding	242
10.2	De systeemtheoretische benadering	242
10.2.1	De structuurgerichte systeembenadering	245
10.2.2	De communicatiegerichte systeembenadering	247
10.3	Samenvatting	250
10.4	Verwerkingsopdrachten	252

Literatuur	254
Register	260

Voorwoord

In 2012 schreef ik de eerste editie van het boek *Inleiding in de pedagogiek*. Ik was werkzaam als docent pedagogiek, orthopedagogiek en methodiek aan de Hogeschool Inholland in Rotterdam en werd geïnspireerd door de grote behoefte bij eerstejaarsstudenten en pedagogiekdocenten aan een studieboek waarin de basisprincipes van de pedagogiek kort en kernachtig, en in begrijpelijke taal worden uitgelegd. De meeste pedagogiekboeken zijn vanuit een te wetenschappelijke invalshoek geschreven.

In 2013 ben ik met pensioen gegaan bij de Hogeschool Inholland omdat ik mij wilde toeleggen op ambities die in mijn geboorteland Suriname liggen. Vrijwel in dezelfde periode werd ik benaderd door de uitgeverij om *Inleiding in de pedagogiek* te actualiseren. In deze versie heb ik onder andere aan het begin van ieder hoofdstuk leerdoelen geformuleerd, teksten toegevoegd over de nieuwe Jeugdwet die per 1 januari 2015 in werking zou treden, over de methodiek 'Eigen Kracht-conferentie' en over Opvoedingsondersteuning. Ook is de visie van Wolfgang Brezinka uitgebreider beschreven.

Er volgden nog een derde en vierde editie van het boek, en inmiddels ben ik opnieuw toegekomen aan een herziening. Aan deze vijfde editie heb ik samen met twee coauteurs gewerkt. De eerste is Ilknur Acikgoz, die ook mijn eerste mee-lezer was bij het schrijven van de eerste editie. Zij is al vijftientig jaar verbonden als pedagogiek- en psychologiedocent aan de Hogeschool Inholland. Ze begeleidt studenten in hun opleiding en ontwikkeling als toekomstige professionals in de jeugdzorg en het sociaal werk. Ilknur Acikgoz heeft door haar jarenlange ervaring in social work het herschrijven en aanvullen van hoofdstuk 5, dat gaat over hulpverlening bij opvoedingsproblemen, op zich genomen. Daarnaast heeft Chantal Carrilho een bijdrage geleverd. Zij is als methodiekdocent eveneens verbonden aan Hogeschool Inholland. Zij heeft jarenlange ervaring binnen het domein jeugd, waaronder de residentiële hulpverlening, de semi-residentiele hulpverlening, als ambulant hulpverlener, gezinsbegeleider, opvoedondersteuner en wijkteammedewerker. Zij heeft de casussen geactualiseerd en waar nodig herschreven.

Bij alle herzieningen van dit basisboek probeer ik om de gemakkelijke leesbaarheid te behouden. Ook blijf ik mij beroepen op het feit dat ik met het schrijven van dit boek niet pretendeer de wijsheid in pacht te hebben ten aanzien van de pedagogiek. Ik probeer slechts een aanzet te geven in het denken en benaderen van de pedagogiek, zodat de hbo-studenten hun eigen visie kunnen ontwikkelen. Ik wil de studenten het gereedschap aanreiken waarmee zij inzicht verkrijgen in opvoedingspraktijken en opvoedkundige principes, en waarmee zij later deze principes ook inzichtelijk kunnen maken voor de cliënt.

In *Inleiding in de pedagogiek* baseer ik mij op de onderzoeken die Rispens, Hermanns en Meeus hebben gedaan naar de opvoeding in Nederland. Hoewel deze onderzoeken inmiddels meer dan twintig jaar oud zijn, blijven de uitkomsten actueel. Het opvoedgedrag van de ouder is nog steeds te herleiden naar de vier basisdimensies die zij hebben onderzocht: ondersteuning, instructie, controle en grenzen stellen. Daarnaast zal ik gebruikmaken van informatie van verschillende andere auteurs.

Aan de hand van casusmateriaal wordt de theorie zoveel mogelijk verduidelijkt, zodat de student meteen een beeld heeft bij de aangeboden stof.

Dit studieboek is met name bestemd voor eerstejaars hbo-studenten van de studierichtingen social work en pedagogiek, en kan verder gebruikt worden door alle andere studenten die met het vak pedagogiek in aanraking komen als onderdeel van hun studie.

Voor de verschillende herzieningen van dit boek hebben vele docenten van verschillende hogescholen mij via Uitgeverij Van Gorcum voorzien van feedback. Ik wil daarvoor iedereen heel hartelijk bedanken. Tevens wil ik mijn dochters Lydia en Darling bedanken. Mijn extra dank gaat uit naar de co-auteurs Ilknur Acikgoz en Chantal Carrilho voor hun bijdrage. Annalies ter Beest en Ellen Gommers van Uitgeverij Van Gorcum mogen in dit rijtje zeker niet ontbreken. En natuurlijk Marita Weener, die altijd betrokken is bij het redigeren van mijn boeken.

Juni 2025
drs. Annemarie Merceline Becker

Leeswijzer

Deze inleiding in de pedagogiek bestaat uit drie delen. Deel 1 richt zich op de praktische kant van het opvoeden en bevat veel *praktijkvoorbeelden*, terwijl de theorie achter de praktijk in deel 2 aan bod komt. In deel 2 wordt ook weer de link gelegd met de praktijk uit deel 1. Zo wordt het de eerstejaars hbo-student gemakkelijker gemaakt de theorie in zich op te nemen omdat die dan in de context van de behandelde voorbeelden kan worden gelezen. Het derde deel bestaat uit opdrachten en casussen die de docent tijdens de colleges kan behandelen en waar studenten mee aan de slag kunnen, en een *docentenhandleiding* waarin de antwoorden van de verwerkingsopdrachten zijn opgenomen. Deel 3 is te vinden op vangorcumstudie.nl.

Ieder hoofdstuk begint met *leerdoelen* en een *inleiding*, en wordt afgesloten met een *samenvatting* en een aantal *verwerkingsopdrachten* waarmee de student zijn eigen pedagogische visie kan ontwikkelen. Het boek bevat *margewoorden*: belangrijke begrippen zijn gearceerd in de tekst daar waar ze worden uitgelegd. Achterin is een *register* opgenomen, zodat kernbegrippen kunnen worden teruggevonden in de tekst.

Opvoeden wordt gedaan door de vader en/of moeder van het kind, maar kan ook worden gedaan door een andere opvoeder of verzorger. In het boek wordt voor allen de term 'ouder' gebruikt, in het enkelvoud, en er wordt naar verwezen met 'hij' of 'hem'. Onder 'het kind' wordt verstaan één of meerdere kinderen in het gezin. Naar het kind – meisje of jongen – wordt voor het leeg gemak steeds verwezen als ware het een jongen. Het moge duidelijk zijn dat steeds tevens de vrouwelijke variant kan worden bedoeld.

DEEL 1

DE OPVOEDKUNDIGE BENADERING

- 1 Het begrip opvoeding
- 2 De ouder en het kind
- 3 Het opvoedproces
- 4 Problemen in de opvoeding
- 5 Hulpverlening bij opvoedingsproblemen

Dit deel bestaat uit vijf hoofdstukken die de eerstejaars hbo-student op eenvoudige wijze inzicht geven in wat opvoeden inhoudt en welke aspecten een rol spelen. Aan de hand van casuïstiek wordt de theorie verduidelijkt. Aan het begin van ieder hoofdstuk zijn een aantal leerdoelen geformuleerd. Hierdoor worden studenten in de gelegenheid gesteld om te toetsen of zij de behandelde stof hebben begrepen. In de eerste twee hoofdstukken ligt de nadruk op de basisdimensies: grenzen stellen, controle uitoefenen, ondersteuning bieden en instructie geven aan het kind. Deze dimensies vormen de vaste onderdelen van het opvoedkundig gedrag van de ouder in de verschillende ontwikkelingsfasen die het kind van 0 tot 18 jaar doorloopt. Eigenlijk spelen deze dimensies niet alleen bij de opvoeding van kinderen een rol, maar maken ze gedurende het hele leven onderdeel uit van de 'opvoeding' van de mens tot een competent burger.

Als wij het over opvoeding hebben, is het belangrijk om ons te realiseren dat opvoeding niet alleen plaatsvindt in het gezin, maar ook op school en in de samenleving. In hoofdstuk 3 wordt daarom de rol behandeld van gezin, school en samenleving als opvoedingsmilieus die van invloed zijn op de ontwikkeling van het kind. Ook wordt de invloed beschreven van technologische ontwikkelingen binnen deze drie opvoedingsmilieus. De ontwikkeling van het kind wordt ook beïnvloed door het gezinstype en door de opvoedingsstijl van de ouder.

Hoofdstuk 4 behandelt problematische opvoedingssituaties die kunnen ontstaan bij de opvoeding van een kind. Ingrijpende gebeurtenissen en moeilijke situaties kunnen zorgen voor problemen die niet meer zonder professionele hulp kunnen worden opgelost. Problematische opvoedingssituaties kunnen zelfs leiden tot kindermishandeling. Bij het ontstaan en het oplossen van opvoedingsproblemen spelen bedreigende en beschermende factoren een rol; dit wordt met voorbeelden uitgelegd. Aan het eind van het hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het signaleren van een problematische opvoedingssituatie. In een bijlage bij het hoofdstuk is een signaleringslijst opgenomen die de student een indruk geeft van de gedragingen die het kind en de ouder kunnen vertonen bij een vorm van kindermishandeling.

In hoofdstuk 5 wordt kort ingegaan op de hulpverlening aan gezinnen waar opvoedproblemen spelen. Er is aandacht voor de veranderingen die per 1 januari 2015 in de jeugdhulpverlening plaats hebben gevonden. De verschillende hulpverleningsvormen worden besproken. Allereerst de ambulante hulpverlening, waaronder opvoedingsondersteuning als preventieve hulp voor ouders en meedopvoeders van het jonge kind en jeugdigen. Daarna worden de methodieken behandeld die ingezet kunnen worden bij de begeleiding van ouder en kind in

de ambulante hulpverlening en tijdens de opvoedingsondersteuning. De semi-residentiële en de residentiële hulpverlening worden hier eveneens besproken. Er is ook aandacht voor de werkwijze die door de pleegzorginstanties van de netwerkpleegzorg wordt gehanteerd. Verder komen de taken, bevoegdheden en verwachtingen van de ouder en de pleegouder aan de orde. Dit hoofdstuk eindigt met een beschrijving van het gezinshuis, waar het kind of de jongere indien nodig 24-uurszorg kan ontvangen.